

Munich Personal RePEc Archive

Morgenthau's plan and Washington's consensus: is there the development way for the tranzition countries

Bukvić, Rajko

Geographical Institute "Jovan Cvijić" Serbian Academy of Sciences
and Arts

3 June 2010

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/70047/>

MPRA Paper No. 70047, posted 15 Mar 2016 19:39 UTC

Rajko Bukvić

MORGENTHAUOV PLAN I VAŠINGTONSKI KONSENZUS: IMA LI RAZVOJNOG IZLAZA ZA ZEMLJE U TRANZICIJI

Apstrakt

U radu se razmatraju problemi reformi tzv. postkomunističkih zemalja, zasnovanih na Vašingtonskom konsenzusu kojeg karakterišu prevashodno tri ključne tačke – privatizacija, deregulacija i makroekonomska stabilizacija. Nasuprot uvreženim mišljenjima da je tranziciona kriza rezultat nedoslednosti u sprovođenju reformi, u radu se ističe da je ona upravo suprotno zakonameran njihov rezultat i da drugačije i nije moglo da bude. Kao analog ističe se Morgentauov plan za Zapadnu Nemačku, kojim je bilo predviđeno da Nemačka bude industrijski razoružana, što bi vodilo njenom siromašenju i pretvaranju u siroviniski dodatak drugim razvijenim privredama, i shodno tome do nemogućnosti opstanka postojećeg broja stanovnika. Na sreću po Nemačku, Morgentauov plan je napušten i zamenjen Maršalovim planom koji joj je obezbedio industrijsku obnovu. I za zemlje istočne Evrope potrebno je isto to: napuštanje neoliberalne koncepcije zasnovane na Vašingtonskom konsenzusu i primena koncepcije industrijalizacije.

Ključne reči: Morgentauov plan, Vašingtonski konsenzus, tranziciona kriza, deindustrijalizacija, razvoj

MORGENTHAU'S PLAN AND WASHINGTON'S CONSENSUS: IS THERE THE DEVELOPMENT WAY FOR THE TRANZITION COUNTRIES

Abstract

The paper considers the problems of the reforms so called post-comunist countries, they on Washington's consensus are based. They characterise mostly three key points – privatization, deregulation and macroeconomic stability. Contrary to ordinary opinions that tranzition crisis show as result of inconsistency in reforms taking, the paper says this is normaly its result. As an analogue is the Morgenthau's plan for West Germany observed, that has promoted Germany to industrial disarmament, and that would lead to its poverty and its transformation into raw material basis for the developed economies, and according to these to impossibility of survival of the existing number of population. Fortunately for the Germany, Morgenthau's plan was abandonen and Marshall's plan was introduced. It lead to industrial renewal of Germany. For the countries of Eastern Europe it is necessary the same: abandon neoliberal konception based on Washington's consensus and implement conception of industrialization.

Key word: Morgenthau's plan, Washington's consensus, tranzition crisis, deindustrialization, development

1. Kada je 1989. srušen Berlinski zid i završen Hladni rat, zemlje Istoka Evrope našle su se pred dilemom kako napraviti prelaz s tzv. kolektivne (ili planske) na tržišnu privredu. Ono što se nazivalo komunizmom, urušilo se a gotovih recepata za izgradnju tržišnih institucija i tržišne privrede nije bilo. Ili nisu bili poznati. U nedostatku sopstvenih strategija te zemlje su, manje ili više voljno¹, prihvatile recepte koje su im propisale međunarodne finansijske institucije na čelu s Međunarodnim monetarnim fondom. Ovi recepti postali su poznati kao Vašingtonski konsenzus, i u osnovi svodili su se na tri ključna momenta: privatizacija, deregulacija i makroekonomska stabilizacija. Reformatori u samim tim zemljama, kao i njihovi mentori, isticali su da će taj prelaz doneti privremenu krizu, a da se zatim, vrlo brzo, privrede tih zemalja oporaviti, a da će njihova nova svojinska struktura obezbediti brzo nadoknađivanje privremenog pada i zatim brzi rast i približavanje razvijenim zemljama.

Od početka tranzicije prošlo je dve decenije, uz naravno manje razlike u vremenu kada su pojedine zemlje pristupile propisanim reformama. Period je svakako dovoljno dug da bi se mogle dati određene ocene pređenog puta i rezultata sprovedenih reformi. I odmah treba bezrezervno reći da ti rezultati nisu ni malo ohrabrujući i da ne mogu dobiti iole dobru ocenu. U većini tranzicionih zemalja zabeležen je veliki i dugotrajni pad bruto domaćeg proizvoda, industrijske proizvodnje i životnog standarda, neretko veći nego što je bio pad zabeležen tokom godina Drugog svetskog rata, što je posebno bilo dramatično u Rusiji². Podaci su dobro poznati i nema potrebe posebno ih apostrofirati. Pri tome, u nekima od njih ekonomska kriza bila je praćena i drugim negativnim posledicama, kao što je recimo velika demografska kriza – opadanje broja stanovnika, pre svega u Rusiji, ali i u drugim zemljama³. Stakler i koautori su čak istakli i testirali hipotezu da je upravo masovna privatizacija uzrok rasta smrtnosti u postkomunističkim zemljama.⁴ (Videti sliku 1.)

2. Postavlja se, naravno, pitanje zašto je do toga došlo, koji su uzroci tako duboke krize, krize koja je većini postkomunističkih zemalja donela razaranja veća nego što je ikada zabeleženo u mirnodopskim uslovima.⁵ Inicijatori i protagonisti reformi u ovim zemljama, međutim, kao da ne žele ili nisu u stanju da vide njihove rezultate. Osnovne postavke se, naime, i dalje ne dovode u pitanje, a izostajanje obećanih rezultata objašnjava se izostankom reformi ili nedoslednošću u njihovom sprovođenju, tako da se sve svodi na tehničko pitanje sprovođenja reformi.⁶ Na taj način, faktički se sprečavaju rasprave o uzrocima krize i eventualnim putevima izlaska iz nje. Zašto do toga dolazi? Da li su nekadašnji borci protiv („komunističkog“) jednouljja preuzevši vlast postali time i protagonisti jednog novog

¹ Ovde bi se, ipak, morala napraviti određena ograda. Manje je poznato, ali je ipak bilo tako, da ruske vlasti nisu htele da angažuju poznatog američkog ekonomistu ruskog porekla V. Leontjeva, iako je on govorio da je spreman da pomogne potpuno besplatno ako ga vlasti nove demokratske Rusije pozovu. To se, međutim, nije desilo, Rusija je izabrala Saksa, iako je Leontjev nepunu deceniju pre toga (tačnije, 1984) za zasluge u izvođenju iz krize japanske privrede odlikovan japanskim ordenom Izlazećeg Sunca. (Бушков, 2005, str. 48.)

² O tranziciji i njenim rezultatima u Rusiji pisali smo u radovima: (Буквић, 2007) i (Буквић, 2009).

³ U 11 od 25 postkomunističkih zemalja posle protoka 15 godina od početka reformi nije dostignuto doreformsko očekivano trajanje života. (Кинг и Стаклер, 2007, str. 113.)

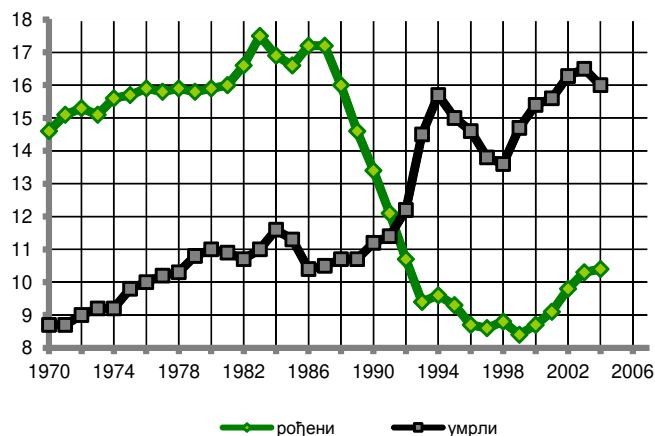
⁴ Pored navedenog rada videti i: Stuckler King and McKee, 2009.

⁵ Rusija je, verovatno, paradigmatičan primer. Smanjenje BDP dostiglo je 1997. 50%, a tako nešto nije se desilo ni u najtežoj za zemlju 1942. godini, kada je Nemačka okupirala (i razrušila) ekonomski razvijene teritorije na zapadu i jugu zemlje. Takav pad nije zabeležen ni u SAD za vreme Velike depresije. Jedino s čime se on može uporediti je duboki pad proizvodnje u potpuno okupiranoj i temeljno razrušenoj Nemačkoj 1945. (Хубиев, 2009, str. 88–89.)

⁶ „Posle deset godina iskustva, tranzicija, njena teorija i praksa je velikim delom tehničko pitanje o kome eksperti nemaju velike dileme.“ (Begović, 2001, str. 32.) Ipak, moramo postaviti pitanja: da li je baš tako? I da li bi bilo dobro ako je tako?

jednomylja? Ako se ima u vidu da su njihovi apologeti proglasili odmah po padu Berlinskog zida ni manje ni više nego „kraj istorije”⁷...

Slika 1. Natalitet i mortalitet stanovništva Rusije 1970–2004. (broj rođenih i umrlih na 1.000 stanovnika)

Izvor: Preuzeto iz (Батчиков и Кара-Мурза, 2006, str. 38)

Ipak, ta rasprava je neophodna i do nje mora doći. A da bi se došlo do pravih rezultata u raspravi, nužno je stvari zahvatiti u korenu. To će reći, nužno je razmotriti ne samo Vašingtonski konsenzus već i teorijsku osnovu na kojoj je on izgrađen i na kojoj se tako uvereno uzdiže već više od dve decenije. I to bez obzira što su mnoge zemlje kao direktna posledica njegovih recepata zapadale u velike krize i nezadrživo se kretale ka siromaštvu. Pri tome, ne treba se zavaravati da je generalna linija u redu, a da samo neke nijanse, neke posebne politike ili posebne mere nisu bile dobre, ili nisu dobro sprovedene, ili dozirane.⁸

3. Kao polazna tačka u ovim razmatranjima može dobro poslužiti jedno vredno istorijsko iskustvo. Reč je o obnovi Nemačke posle Drugog svetskog rata.⁹ U strahu da bi Nemačka mogla još jednom da ugrozi mir i izazove rat na sastanku u Kvebeku u Kanadi 16. septembra 1944. godine saveznici su prihvatili plan kojim je Nemačku trebalo deindustrijalizovati i pretvoriti u poljoprivrednu zemlju. Sve industrijske mašine trebalo je ukloniti, rudnike popuniti vodom i cementom, Nemačku je trebalo pretvoriti u zemlju malih farmera.¹⁰ Pretpostavljalo se da će takva Nemačka biti miroljubiva nacija, argumentovano je da bi bliži kontakt sa zemljištem dovesti do moralne regeneracije nemačkog stanovništva, da

⁷ Videti naš prevod čuvene knjige: Fukujama, 1997.

⁸ Upravo takvom bi se mogla okarakterisati pozicija jednog od najpoznatijih savremenih ekonomista. Videti: Stiglic, 2004.

⁹ Naredno izlaganje zasnovano je na: Reinert, 2006.

¹⁰ Istine radi, treba primetiti da su u početku bile u opciji tri varijante deindustrijalizacije Nemačke. Prema prvoj, najagresivnijoj, trebalo je ukloniti svu tešku i laku industriju, a prema trećoj, najblažoj, samo deo teške industrije. Na kraju je prevladalo srednje rešenje – ukloniti tešku industriju i ostaviti Nemačku s lakom industrijom i poljoprivredom, iako i nije do kraja jasno da li je sporazum Čerčila i Ruzvelta iz septembra 1944. imao više elemenata druge ili treće varijante. (Gareau, 1961, str. 518.)

će ga pripitomiti i pacifikovati, te da će tako biti izbegnut naredni, treći svetski rat. Autor navedenog plana bio je Henri Morgentau, ministar finansija od 1934. do 1945.¹¹ Plan je pokrenut čim je Nemačka kapitulirala, 1945. godine.¹² Tokom 1946. i 1947. postalo je vidljivo da je njegova primena stvorila velike ekonomske probleme. Pored ostalog, produktivnost u poljoprivredi drastično se smanjila, što je delimično bilo rezultat povratka u poljoprivredu mnogih koji su izgubili posao u industriji. Bivši američki predsednik Herbert Huver dobio je zadatak da poseti Nemačku i da izvesti Vašington o prirodi i uzrocima problema. U poslednjem od tri izveštaja Huver je nedvosmisleno istakao šta je uzrok problema: „Iluzija je da se Nova Nemačka koja je ostala posle aneksija može svesti na poljoprivrednu državu. To se ne može uraditi, a da ne istrebimo (exterminate) ili negde ne iselimo 25 miliona ljudi.” Huverovi izveštaji, naravno, bili su zasnovani na skrupuloznim istraživanjima, i stoga nije čudno što je on iznova otkrio suštinu stare merkantilističke teorije stanovništva: „Industrijska nacija može da izdrži i hrani mnogo brojnije stanovništvo nego što bi mogla poljoprivredna država na istom mestu.”¹³ Praktično, to znači da industrijalizacija podiže održivost jedne zemlje.

Posle nepuna tri meseca Morgentauov plan tiho je zaustavljen. Umesto njega uspostavljen je Maršalov plan, koji je kao cilj imao, potpuno suprotno Morgentauovom, ideju reindustrijalizacije Nemačke i ostatka Evrope. Maršalov plan inugurisan je juna 1947, s obrazloženjem koje se u potpunosti uklapa u teorijska shvatanja koja je još početkom XVII veka izneo italijanski merkantilist Antonio Sera, prema kojima proizvodnja sirovina i industrijska proizvodnja podležu različitim zakonima.¹⁴ Takva su shvatanja korišćena sve do vremena iza Drugog svetskog rata kao argument u prilog tome da je zemljama koje su proizvodile sirovine bio potreban i industrijski sektor. Današnji „mejnstrim” u ekonomskoj nauci, nažalost, zasnovan na neoliberalnoj dogmi, zaboravio je na ovakva mišljenja, a preko svojih sprovodnika, na čelu sa MMF, čak i direktno zabranjuje siromašnim zemljama da razvijaju industriju primoravajući ih na „ravnopravno” takmičenje s industrijski razvijenim zemljama. Onim istim koje su radi razvoja svojih industrija koristile upravo suprotne politike od ovih koje danas nameću siromašnim zemljama.

4. Pošto se danas Maršalov plan pogrešno poistovećuje s bilo kojim planom koji donosi velike resurse siromašnim zemljama, previđajući njegovu suštinu – (re)industrijalizaciju, potrebno je navesti i njegove bitne odlike i ono po čemu se razlikuje od Morgentauovog plana. Prikazaćemo to u narednom pregledu (tabela 1).

¹¹ Termin Morgentauov plan uobičajeno se shvata u dva značenja: jedno se odnosi na plan o kome je upravo reč, a drugo na bilo koji posleratni program usmeren da izazove i obezbedi razoružanje Nemačke putem značajnog redukovanja njene industrijske moći. (Videti: Gareau, 1961, str. 517.) Videćemo, u nastavku teksta, da se ovo drugo shvatanje može proširiti na bilo koji plan koji izostavlja industrijalizaciju kao element razvoja neke zemlje.

¹² Za detaljniji opis Morgentauovog plana videti: J.L. Chase, 1954.

¹³ Navod prema: Reinert, 2006, str.100.

¹⁴ Tadašnje Maršalovo izlaganje otkriva srž odnosa između industrije i poljoprivrede, kao jezgra zapadne civilizacije: „Seljak je uvek pravio hranu da bi je razmenjivao sa onima koji žive u gradu za druge životne potrepštine. Ta podela rada je osnova naše moderne civilizacije. Njoj sada preti lom. Industrije u gradovima ne proizvode dovoljno robe da bi mogli da je razmenjuju sa seljacima koji proizvode hranu (...) U međuvremenu, u gradovima nema dovoljno hrane i materijala za potpalu i na mnogim mestima ljudi se približavaju granici gladi. Vlade zbog toga moraju da koriste svoje devizne rezerve da bi kupile neophodnu robu u inostranstvu (...) Na taj način, brzo se razvija veoma loša situacija koja ne sluti dobro po svet. Moderni sistem podela rada na kome se bazira razmena robe, u opasnosti je da se raspadne.“ (Reinert, 2006, str. 122)

Tabela 1. Osnovne odlike Maršalovih i Morgentauovih planova

Maršalovi planovi	Morgentauovi planovi
Stvaraju se unapređujući	Stvaraju se isključivo unapređujući
Šumpeterske aktivnosti: (= „dobre“ izvozne aktivnosti)	Maltuzijanske aktivnosti (= „loše“ izvozne aktivnosti, osim ako zemlja nema i neki šumpeterski privredni sektor)
Zbog specijalizacije nastaju rastući prinosi / ekonomije obima	Zbog specijalizacije se brzo dospeva u oblast sa opadajućim prinosima
Dinamična nesavršena konkurencija	„Savršena konkurencija“
Privredne delatnosti sa velikim potencijalom za rast	Privredne delatnosti sa malim potencijalom za rast
Stabilne cene	Delimično ekstremno kolebanje cena
Generalno dobro obrazovana radna snaga	Generalno nisko obrazovana radna snaga
Stvara se srednja klasa	Stvara se feudalna klasna struktura
Plate se teško obaraju	Plate se lako obaraju
Tehnološke promene dovode do visokih plata proizvođača („fordistički režim plata“)	Tehnološke promene najčešće dovode do nižih cena za potrošače
Stvaraju se veliki sinergijski efekti (efekti klastera, „linkages“)	Stvara se malo sinergijskih efekata

Izvor: Reinert, 2006, str. 100.

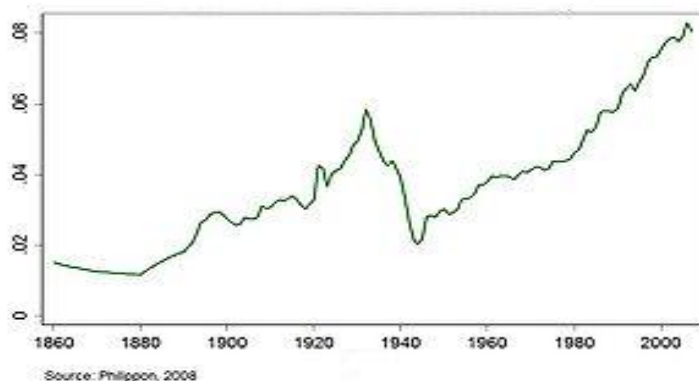
5. U navedenom pregledu jasno se vidi šta je potrebno preduzeti, kao i gde se sada nalaze tranzicione zemlje, između ostalog i Srbija. A da bi stvari bile potpuno jasne, navešćemo i pregled sredstava koja su korišćena od vremena Henrika VII u Engleskoj (1485) do Južne Koreje (1960-e), ali koje su kasnije zabranili Svetska banka i MMF.

Tabela 2. Sredstva za nacionalni ekonomski razvoj

1.	Prihvatanje da bogatstvo nastaje u vezama između aktivnosti s rastućim prinosima i kontinuiranom mehanizacijom. Razumevanje da je država u „pogrešnoj branši“. Svesna politika koja ističe, pomaže i štiti te aktivnosti.
2.	Tim aktivnostima se u određenoj geografskoj oblasti obezbeđuju privremeni monopoli / patenti / carinska zaštita.
3.	Prihvatanje stava da je ekonomski razvoj sinergijski fenomen, tako da se forsira što veća raznovrsnost i podela rada u privredi. „Maksimiranje podele rada i broja poslova u zemlji“ (Antonio Sera, 1613) i kopiranje ekonomske strukture Venecije i Holandije.
4.	Teorijsko shvatanje da industrijalizacija (i napredne uslužne delatnosti) istovremeno rešavaju četiri velika ekonomska problema siromašnih država: povećavaju dodatnu vrednost, povećavaju zaposlenost, povećavaju plate i smanjuju deficit platnog bilansa.
5.	Značaj toga da se privuku kompetentni ljudi iz inostranstva (što je daleko važnije od inostranog kapitala). To je bilo veoma važno već u Engleskoj u vreme dinastije Tjudora (kroz istoriju su religijski progoni činili da su se nacije samovoljno lišavale svojih najobrazovanijih građana).
6.	Relativno potlačivanje velikih zemljoposjednika. Od Firence u XIII veku preko Engleske od 1485, do Južne Koreje posle Drugog svetskog rata. Fiziokratija (odakle standardna ekonomija vodi poreklo) bila je pobuna velikih zemljoposjednika protiv takve politike. Ova lista sredstava nacionalnog ekonomskog razvoja u stvari je antifiziokratska politika.
7.	Poreske olakšice za privredne delatnosti koje želimo da izgradimo.
8.	Jeftini krediti za iste te delatnosti.
9.	Podrška u izvozu za iste te delatnosti.
10.	Pomoć da se poveća obradiva površina i pomoć poljoprivredi generalno, iako moramo biti potpuno svesni da ta grana nikako nije u stanju da sama izvuče zemlju iz siromaštva.
11.	Veliko težište na obrazovanju i znanju.
12.	Patentna zaštita za nove pronalaskе.
13.	Izvozne carine i zabrane izvoza da bi sirovine postale skuplje za inostranu industriju (neverovatno efikasno korišćene od strane Engleske u XVI veku da bi slomila italijansku tekstilnu industriju).

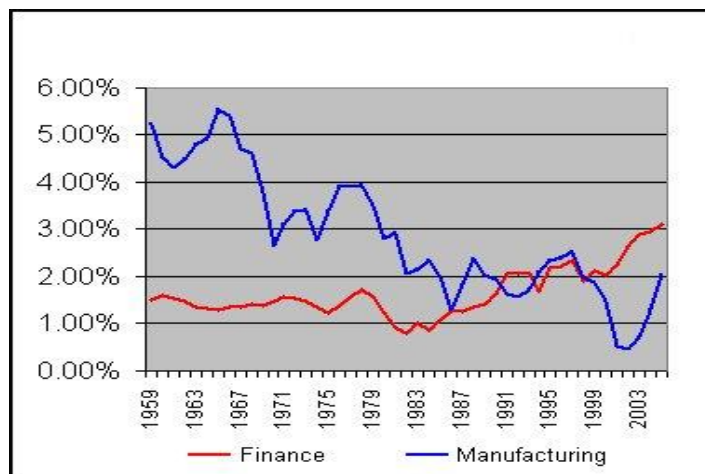
Izvor: Reinert, 2006, str. 44–46.

Slika 2. Učešće finansijskog sektora u BDP SAD

6. Na kraju, treba podvući da iako stvari izgledaju prilično jasno, u suštini to ipak nije tako. Ne zbog toga što bi eventualno trebalo dovesti u pitanje ovde izložena shvatanja i argumente – to je uvek potrebno, i čak nužno, i od toga ne treba bežati. Reč je, ipak, o nečem drugom. Danas su kretanja u svetu mnogo više međuzavisna nego verovatno ikad u istoriji, i malo koja zemlja pogotovu ako je mala i slaba kao što je Srbija danas ima mogućnosti da sprovodi svoju sopstvenu politiku. Moć finansijskog kapitala danas je veća nego ikad (videti sliku 2 i sliku 3), a on sam srastao je s državnom političkom vlašću pre svega u SAD i s velikim korporacijama, stvarivši tzv. oligarhijsku trijadu¹⁵ (Volstrit + Ministarstvo finansija SAD + Međunarodni monetarni fond) koja ima faktičku političku i ekonomsku vlast u čitavom svetu.¹⁶

Слика 3. Профит као процент БДП у индустрији и финансијама САД

Izvor: *Economic Report of the President, 2007*, Report Spreadsheet Tables, Tables B-1 and B-91.

¹⁵ Према: Ковалик, 2009.

¹⁶ Видети детаљније у: Буквић и Оцић, 2010.

Danas je ključno pitanje – može li se slomiti logika savremenog kapitalizma (k kazino-kapitalizma, kako ga naziva Suzan Strendž). Pri tome, nije toliko reč da li postoje odgovarajući programi¹⁷, već da li postoje drutvene snage koje bi bile sposobne da to izvedu. To što je rečeno za svet važi, naravno, i za našu zemlju – da li postoje snage koje su spremne i sposobne da izvedu prelazak sa neoliberalne koncepcije koja vodi u siromaštvo ka industrijski orijentisanog koncepciji koja je u stanju da izvede zemlju na put razvoja?

Literatura

- 1) Begović, Boris. Srbija na istoku: ideološki značaj jednog nobelovca, *Prizma*, 2001, oktobar, 26–32.
- 2) Chase, John L. The Development of the Morgenthau Plan Through the Quebec Conference, *Journal of Politics*, Volume 16, 1954, № 2, pp. 324–359.
- 3) *Economic Report of the President*, Transmitted to the Congress February 2007, Washington, 2007.
- 4) Eichelkraut, Sascha. *Rohstoffmacht Rußland. Bodenschätze als Basis wirtschaftlichen Entwicklung und füireinen starken Staat?*, Tectum Verlag, Marburg, 2008.
- 5) EuroMemorandum Group, *Europe in Crisis: A Critique of the EU's Failure to Respond and Proposals for a Democratic Alternative – EuroMemorandum 2009/2010*, Berlin, 2009.
- 6) Fukujama, Frensis. *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1997.
- 7) Gareau Frederick H. Morgenthau's Plan for Industrial Disarmament in Germany, *The Western Political Quarterly*, Volume 14, 1961, № 2, pp. 517–534
- 8) Irving, David. *Der Morgenthau-Plan 1944/45*, H.M. Hauschild, Bremen, 1986.
- 9) Kolodko, Grzegorz. Ekonomski neoliberalizam postaje gotovo irelevantan, *Ekonomika*, godina 34, 1998, broj 11–12, str. 296–298.
- 10) Reinert, Erik S. *Globalna ekonomija. Kako su bogati postali bogati i zašto siromašni postaju siromašniji*, Čigoja štampa, Beograd, 2006.
- 11) Reinert, Erik S. The role of the state in economic growth, *Journal of Economic Studies*, Vol. 26, 1999, № 4–5, pp. 268–326.
- 12) Stiglic, Džozef E. *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2004.
- 13) Stuckler, David; Lawrence King and Martin McKee. Mass privatisation and the post-communist mortality crisis: a cross-national analysis, *The Lancet*, Volume 373, 2009, № 9661, pp. 399–407.
- 14) Батчиков, Сергей и Сергей Кара-Мурза. Неолиберальная реформа в России, 8-я международная конференция *Глобализация и развитие*, Гавана, 6–9. 2. 2006. Интернет: <http://sovserv.ru/vbb/showthread.php?t=80777>.
- 15) Буквић, Рајко. Транзиција у Русији – либерализам у изведби „породице“, *Нова српска политичка мисао*, година XV, број 3–4, 2007, стр. 291–315.
- 16) Буквић, Рајко. Заложно-кредитне аукције и настанак руских олигарха, *Нова српска политичка мисао*, година XVI, број 3, 2009. (у штампи)
- 17) Буквић, Рајко и Часлав Оцић. Финансијализација као узрочник и мултипликатор кризе, Округли сто *Порекло и исходи криза*, ОЕН САНУ, 20. април 2010. (Зbornik radova u štampi.)
- 18) Бушков, Александр А. *Дом с привидениями. Хроника мутного времени*, Олма-Пресс, Москва, 2005.
- 19) Кинг, Л. и Д. Стаклер. Массовая приватизация и рост смертности в посткоммунистических странах, *Мир России*, 2007, № 3, с. 112–131.
- 20) Ковалик, Тадеуш. У истоков современного финансового кризиса, *Белорусский экономический журнал*, год 13, 2009, № 1(46), с. 4–12.
- 21) Хубиев, Экономический цикл и кризисы в России: основные макроэкономические тенденции, Бузгалин, А.В. (ред.-сост.) *Главная книга о кризисе: сборник*, Яуза и Эксмо, Москва, 2009, с. 87–116.

¹⁷ jedan od značajnih ponuđenih programa potiče od Džozefa Stiglica, a pažnju u svetskim razmerama privlači i EuroMemorandum (videti poslednje izdanje *EuroMemorandum 2009/2010*), koji već godinama promoviše prelazak od finance-led capitalism to capitalism, koji su podržali brojni predstavnici društvenih nauka, među njima i ekonomisti.